

کتاب شناسی

دلائل الصدق از محمد حسن مظفر (۱۳۷۶ ق)

دلائل الصدق از آیه الله محمد حسن مظفر (۱۳۷۶ق) عباسعلی مردی*

چکیده

سال‌ها پس از آن که علامه حلی (۷۲۶ق) نهج الحق را در باب امامت نوشت، فضل بن روزبهان در رد آن، کتابی با عنوان ابطال نهج الباطل نگاشت و در کتاب خود ساحت مناظره را به جدل آمیخت و با الفاضلی زشت و دلایلی باطل نهج الحق را مورد حمله قرار داد. آن‌گاه برخی از علمای شیعه به دفاع از نهج الحق برخاستند که دلائل الصدق از آن جمله است. در این نوشتار ضمن معرفی نهج الحق و غوری در کتاب ابن روزبهان، به معرفی ردیه‌های ابطال نهج الباطل پرداخته شده و از آن میان دلائل الصدق به تفصیل معرفی شده است. در معرفی دلائل الصدق - که نقد بخش اصول دین کتاب ابن روزبهان است - با نگاهی به محتوای آن، نسخه‌ها، چاپ‌ها و ترجمه‌های آن شناسانده شده‌اند.

۲۷۴

فصلنامه امامت پژوهی - شماره دوم - تابستان ۱۳۹۰

مؤلف دلائل الصدق

محمد حسن بن محمد بن عبدالله بن محمد بن احمد مظفر صیمری نجفی، متکلم، شاعر و عالم شیعی (نجف ۱۲ صفر ۱۳۰۱ق - بغداد ۲۳ ربیع الاول ۱۳۷۵ق) در نجف تحصیل کرد و از اساتیدی چون شیخ محمد کاظم خراسانی، شیخ الشریعه اصفهانی، سید محمد کاظم طباطبایی و شیخ علی بن شیخ باقر جواهری بهره برد. علما او را به صداقت، پاکی نفس، راستگویی و... ستوده‌اند. ایشان به جز یک‌بار که در سال ۱۳۶۸ق به ایران برای زیارت امام ثامن الحجج آمد، از عراق خارج نشد.

از او آثار قلمی بسیاری به جا مانده که عناوین برخی از آن‌ها چنین است:

دلائل الصدق لنهج الحق؛

شرح القواعد، (شرح قواعد الاحکام علامه حلی)؛

الإفصاح عن أحوال رجال الصحاح؛

شرح کفایة الأصول؛

حاشیه بر عروة الوثقی؛

رساله در فروع علم اجمالی؛

و جیزة المسائل، (رساله عملیه)؛

حاشیه بر رساله سید ابو الحسن اصفهانی؛

حاشیه بر مناسک حج سید ابو الحسن اصفهانی؛

حاشیه بر رساله عملیه شیخ عبدالحسین مبارک؛

دیوان شعر و... .

این نوشتار تلاش دارد از میان این آثار به معرفی دلائل الصدق بپردازد و ماجرای را که به نوشتن آن انجامیده است باز گوید.

آغاز تألیف کتاب دلائل الصدق به حدود هفت قرن پیش می‌رسد؛ زمانی که علامه حلی با دو کتاب نهج الحق و کشف الصدق و منهج الکرامه به حضور سلطان محمد خدابنده رسید و نهج الحق را در اثبات امامت و سیره و روش امیرالمؤمنین (علیه السلام) و تبیین به سلطان اولجایتو اهدا کرد.

نهج الحق، نخستین بنای دلائل الصدق

پس از وفات غازان، خان مغول، در سال ۷۰۳ق، اولجایتو که از مادری مسیحی به دنیا آمده و کیش مسیحیت را اختیار کرده بود، به حکومت رسید. اولجایتو با دختری مسلمان ازدواج کرد و همین ازدواج باعث شد توسط همسرش مسلمان شود. وی پس از مسلمان شدن، نام خود را به «سلطان محمد خدابنده» تغییر داد.

به دلیل نفوذ علمای حنفی در آن روزگار، شاه نیز مذهب حنفی را اختیار کرد. علمای حنفی این فرصت را مغتنم شمرده و به ترویج مذهب حنفی پرداختند و در این راه از هیچ کاری - حتی آزار و اذیت علمای فرقه‌های دیگر - فروگذار نکردند.

زمانی که خواجه عبدالملک مراغی شافعی، با تلاش وزیر شافعی مذهب شاه، قاضی القضاات ایران شد، درگیری بین مذاهب حنفیه و شافعیه به اوج خود رسید؛ تا جایی که فرقه‌ها به جای بحث منطقی، شروع به افشاگری از یکدیگر کردند و به هر نحو ممکن، قصد مخدوش کردن جلوه طرف مقابل را داشتند. این امر تا اهانت به اصل اسلام و دلسردی مردم از این دین مبین پیش رفت.

بروز چنین مناظر اسفانگیزی باعث شد که امیران مغول از مسلمان شدن خود پشیمان شده و به مرور دست از اسلام کشیده و به دین اجداد خود بازگردند و این رجعت، هر روز فزونی و سرعت می‌گرفت.

سلطان محمد خدابنده هم که اوضاع را چنین دید، از مذهب حنفیه دست برداشت و تا سه سال - علی‌رغم اعتقادش به اسلام - مذهب دیگری انتخاب نکرد و در تحیر به سر برد. بالاخره یکی از امیران سلطان، پیشنهاد مذهب تشیع را به شاه نمود. سلطان محمد که تمام فرقه‌ها را مانند همدیگر می‌پنداشت، سخن او را رد کرد. امیر که با نرمی و مدارا، سعی در هدایت شاه داشت، دلسرد نشد و پس از تلاش فراوان، سلطان محمد که نام و آوازه علامه حلی (ره) را شنیده بود، از او خواست کتابی برایش بنویسد و در آن ادله عقلی و نقلی شیعه را بیان کند.

علامه نیز در پاسخ به درخواست سلطان محمد خدابنده کتاب نهج الحق و کشف الصدق را تألیف کرد و آن را با کتاب منهج الکرامه به سلطان اهدا کرد.

این کار باعث شد تا علامه در مقر حکومت اقامت کند. پس از استقرار ایشان در مقر

حکومت، باب مناظره برای کشف حق بین او و خواجه نظام‌الدین مراغی قاضی‌القضات باز شد. سلطان محمد نیز هر روز در محل جلسات حاضر می‌شد و با دقت نتیجه مناظرات را پی‌گیری می‌کرد. نتیجه مناظرات علامه حلی (ره) با قاضی‌القضات، تشیع سلطان محمد خدابنده و تمام امیران مغول بود.

پس از تشیع سلطان، در تمام کشور اعلام شد که همه در انتخاب مذهب آزادند و هیچ اجباری بر مذهبی خاص وجود ندارد.

بدین‌سان شاه مغول، یکی از مروّجین تشیع شد و دو مدرسه ساخت و ریاست آن‌ها را به علامه واگذار کرد.

علامه در مقدمه می‌گوید که برای وصول به ثواب الهی و انجام وظیفه، این کتاب را می‌نویسد و ثواب تألیف آن را به سلطان هدیه می‌کند.

در این کتاب، هشت مسأله به بحث گذاشته شده است: مسأله اول در ادراک؛ مسأله دوم در نظر و فکر؛ مسأله سوم در صفات خداوند؛ مسأله چهارم در نبوت؛ مسأله پنجم در امامت که اکثر حجم کتاب را در بر گرفته؛ مسأله ششم در معاد؛ مسأله هفتم در اصول فقه؛ مسأله هشتم در مسائل فقهی که نظر اهل سنت با قرآن و سنت نبوی مخالف است. علامه در این قسمت ابتدا نظر فرقه‌های مختلف را ذکر نموده، سپس نظر شیعه را با ارائه دلیل از روایات اهل سنت اثبات کرده است. وی مسأله هشتم کتاب را بر اساس ابواب فقه فصل‌بندی کرده است.

ویژگی نهج‌الحق احتجاجی بودن آن است؛ به طوری که علامه، پس از ذکر هر مسئله، نظر فرق دیگر را با احترام و ادب نقل و آن‌گاه مؤدبانه و متقن رد می‌کند.

کتاب نهج‌الحق بارها چاپ شده که تحقیق عین‌الله حسنی ارموی با مقدمه مرحوم آیه‌الله سید رضا صدر^۱ جدیدترین آن‌هاست. این کتاب همچنین ترجمه‌های مختلفی به خود دیده است؛ از جمله: ترجمه مولی محمد تقی شمس شوشتری (۱۳۵۷ق)؛ ترجمه آقا حسین بن جمال‌الدین خوانساری (۱۳۹۹ق)؛ ترجمه علیرضا کهنسال^۲ و فضائل امیرالمؤمنین (علیه‌السلام).

۱. دار الهجرة، قم، ۱۴۰۷ق

۲. انتشارات تاسوعا، ۱۳۷۹ش، مشهد و تهران

از سید جلیل بن عبد الحی طباطبایی یزدی (که در سال ۱۳۷۳ ق چاپ شده و فقط شامل ترجمه مسأله پنجم یعنی امامت است).

تهاجم متعصبانه به نهج الحق

بعد از آنکه علامه حلی (ره) کتاب نهج الحق و کشف الصدق را در معرفی شیعه نگاشت، حدود دوپست سال بعد، عالم اشعری، فضل بن روزبهان، در سال ۹۰۹ ق کتاب ابطال نهج الباطل و اهمال کشف العاطل را در رد آن نوشت. وی در این کتاب، از جاده انصاف خارج شده و رعایت ادب را ننموده و کتاب خویش را آکنده از مطالبی کرده است که موجب خشم خداوند، سرزنش خردمندان و نکوهش خرد می‌گردد. او در کتابش افزون بر اینکه به علامه حلی (ره) نسبت‌های ناروا داده، به انکار فضایل امیرالمؤمنین (علیه السلام)، تحریف روایات و... پرداخته است.

آیه‌الله سید علی میلانی، رساله اجلی البرهان را در معرفی کتاب فضل نوشته که به ضمیمه جلد اول دلائل الصدق آمده است. بخشی از مطالب سخیف و نادرستی که او در کتابش آورده - بنا بر فهرستی که در اجلی البرهان آمده - بدین قرار است:

(الف) سب و دشنام به علامه حلی (ره)؛

(ب) دوستی با دشمنان اهل بیت (علیهم السلام) و توجیه عملکرد مخالفان اهل بیت (علیهم السلام)، در این باره او به دفاع از معاویه و دیگر امرای بنی امیه، عبد الله بن زبیر، انس بن مالک و ... پرداخته است؛
(ج) تکذیب وقایع قطعی همچون جعل نماز تراویح از سوی خلیفه دوم و حکم خلیفه دوم به رجم زن حامله و شخص دیوانه؛ کتک زدن عبد الله بن مسعود توسط خلیفه سوم؛ دشنام دادن معاویه به امیر المؤمنین (علیه السلام) و ...؛

(د) بدگویی از علمای اهل سنت؛

(ه) نقل مطالب از متعصبین و اعتماد به اقوال آنان؛ از جمله این که به دفاع از جاحظ پرداخته است.

(و) نسبت دادن مطلب، به کتابی که آن مطلب در آن کتاب نیست و نفی مطلب، از کتابی که آن مطالب در آن کتاب هست؛

(ز) دست بردن در روایات و کلمات بزرگان؛

ح) تناقض گویی در مطالب؛

ط) خروج از بحث و عدم اقرار به سخن حق؛

ی) انکار فضایل امیرالمؤمنین (علیه السلام)؛

با این همه می‌توان گفت که تنها امتیاز کتاب فضل بن روزبهان، نقل تمام کتاب نهج الحق - به جز خطبه آن - است.^۱

شروح و مدافعین نهج الحق

سال‌ها بعد از این که فضل بن روزبهان ابطال نهج الباطل را در رد نهج الحق علامه نوشت، برخی از علمای شیعه به کتاب فضل بن روزبهان پاسخ گفتند و ضمن شرح کتاب علامه، کتاب فضل را نقد کرده و به اشکالات او جواب دادند؛ چهار کتاب ذیل از آن جمله‌اند:

الف) احقاق الحق و ازهاق الباطل، از قاضی نور الله شوشتری (۱۰۱۹ق)

سید نور الله حسینی مرعشی شوشتری مشهور به شهید ثالث، قاضی، فقیه، متکلم و رجالی نامدار شیعی ساکن هند، در شوشتر به دنیا آمد و در ۱۸ جمادی الثانی ۱۰۱۹ق در اثر ضربات شلاق خاردار که به دستور سلطان سلیم بر او زدند، شهید شد.^۲ شیخ آقا بزرگ^۳ می‌گوید: «بعد این که قاضی نور الله احقاق را نوشت، آن‌ها جواب قلمش را با شلاق دادند».

قاضی نور الله شوشتری نزدیک به صد اثر علمی دارد که از میان آن‌ها احقاق الحق، مجالس المؤمنین، مصائب النواصب، الصوامر المهرقة فی الرد علی الصواعق المحرقة، حاشیه بر تفسیر بیضاوی و حسن و قبح از دیگر آثار او مشهورتر هستند.

احقاق الحق خلاصه‌ای است از پژوهش‌های تطبیقی میان شیعه و سنی درباره مباحث

۱. الذریعة: ج ۱، ص ۲۹۱، ش ۱۵۲۱

۲. استاد فقید سید جلال الدین محدث ارموی، رساله‌ای مفصل در شرح حال قاضی نورالله شوشتری نوشته که به ضمیمه کتاب «الصوامر المهرقة» ایشان چاپ شده است (سال ۱۳۲۷ شمسی). رساله یادشده توسط عبدالحسین طالعی به فارسی ترجمه و در نشریه پیام بهارستان منتشر شده و متن کامل آن در سایت کتابخانه مجلس در دسترس است.

۳. الذریعة: ج ۲۴، ص ۴۱۶، ش ۲۱۸۳

الاهیات، نبوت و امامت. روشی که مؤلف در پیش گرفته است روش مناظره و جدل احسن است.

مرحوم قاضی نورالله بعد از خطبه و در مقدمه کتاب، متن خطبه ابن روزبهان را به صورت کامل نقل می‌کند و سپس به نقد و ارزیابی آن می‌پردازد. سپس کلمه به کلمه فقراتی از نهج‌الصدق علامه حلی (ره) را با جمله «قال المصنف رفع الله درجته» نقل می‌کند و به دنبال آن، ردیه فضل بن روزبهان را با جمله «قال الناصب حَفَضَهُ اللهُ» می‌آورد. سپس در رد گفته فضل، نظر مستدل خود را در تجزیه و تحلیل حقایق، از لحاظ تاریخی و منطقی با جمله «أقول» ارائه می‌کند.

قاضی نور الله این کتاب را در هفت ماه تألیف کرد و تاریخ اتمام تألیف آن ۱۰۱۴ ق است. اهمیت این کتاب باعث شده بود که علمای شیعه به ترجمه، تلخیص و تعلیقه بر این کتاب بپردازند. تعلیقه شیخ مفید الدین عبد النبی شیرازی، تعلیقه مولی محمد هادی بن عبد الحسین و تصحیح و استدراک آیه الله مرعشی نجفی (ره) از این جمله است. تکمله و استدارکات آیه الله مرعشی (ره) را بعد از وفات ایشان، توسط کتابخانه آیه الله مرعشی چاپ شده است.

این کتاب افزون بر چاپ آیه الله مرعشی، بارها در تهران (به خط میرزا ابو القاسم خوانساری در سال ۱۲۷۳ ق) و قاهره (در سال ۱۳۲۶ ق با تلاش شیخ حسن دخیل النجفی، مطبعه سعاده) چاپ شده و چندین بار هم به فارسی ترجمه شده است؛ ترجمه نصیرالدین حسین بن عبدالوهاب بهبهانی با عنوان ایضاح احقاق الحق و ازهاق الباطل - که به درخواست میرزا سعدالدین محمد، وزیر معاصر شاه سلیمان صفوی (۱۰۷۷-۱۱۰۵ ق) انجام شده بود - ترجمه میرزا محمد نایینی (متوفای ۱۳۰۵ ق) و ترجمه مسأله پنجم با عنوان فضائل امیرالمؤمنین از سید جلیل بن عبد الحی یزدی که در سال ۱۳۷۳ ق چاپ شده، از آن جمله است.

(ب) الرد علی الفضل بن روزبهان، از آقا محمد تقی بن آقا عبد الحسین بن وحید بهبهانی ساکن و متوفی در همدان (۱۳۳۳ ق). پسرش آقا محمد کاظم از آن نام برده است.^۱
(ج) دلائل الصدق لنهج الحق، از محمد حسن مظفر (د ۱۳۷۵ ق).

د) **أجلی البرهان فی نقد کتاب ابن روزبهان**، از سید علی حسینی میلانی. آیه الله سید علی میلانی (متولد ۱۳۷۶ق) از مدرسین حوزه علمیه قم است که از دروس خارج فقه و اصول بزرگانی چون آیات عظام سید محمدرضا گلپایگانی، میرزا کاظم تبریزی، شیخ مرتضی حائری و وحید خراسانی بهره برده است. ایشان دارای آثار قلمی بسیاری است که **أجلی البرهان** در رد کتاب فضل بن روزبهان و بیان مسائل امامت یکی از آنهاست. کتاب **أجلی البرهان** شامل مطالبی در اصول و آداب مناظره و جدل، علم کلام، کتابهای علمای شیعه در اصول دین، کتابهای علمای اهل سنت در اصول دین، موضوعات کتابهای اصول دین (اثبات صانع و صفات او، مسائل عدل، نبوت، امامت و معاد)، نقش علم کلام در بیان اصول دین، اختلاف مسائل کلامی شیعه با دیگر فرق اسلامی، امامت و دیگر مباحث است.

نویسنده در ادامه ضمن معرفی نهج الحق و نیز ابطال نهج الباطل، مطالبی تحت عنوان «**دراسات فی مسائل الامامیة من کتاب روزبهان**» آورده و در آن بخش، ویژگی‌ها و انحراف‌های کتاب روزبهان را در ده عنوان برشمرده است (فهرست این ده عنوان در سطور بالا گذشت). وی در این عناوین، ابتدا سخن روزبهان را نقل کرده و با «اقول»، «قلت» موارد انحراف را از کتاب‌های اهل سنت نشان داده است. این رساله افزون بر این که در جلد اول دلائل الصدق (چاپ مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام) آمده، به صورت مستقل نیز توسط نشر الحقائق (خرداد ۱۳۸۷ش) چاپ شده است.

دلائل الصدق لنهج الحق

شیخ آقا بزرگ درباره این کتاب نوشته است:

این کتاب متمیم و تکمیل تحقیق قاضی نورالله شوشتری در کتاب احقاق الحق است که فاضل معاصر شیخ محمد حسن مظفر در نجف... تألیف کرده است. این کتاب شامل مقدمه‌ای است که چند مطلب را در خود جای داده است؛ در مطلب سوم مقدمه، مؤلف شرح حال بسیاری از راویان

صحاح سته را آورده است.^۱ اینان افرادی هستند که احادیثشان را دو یا چند تن از صاحبان صحاح سته در کتاب‌های خود آورده‌اند...^۲

نویسنده با بحث درباره سند احادیثی که درباره فضائل اهل بیت (علیهم‌السلام) و مطاعن دشمنان ایشان در کتب صحاح سته آمده، چنین نتیجه می‌گیرد که ممکن است در بین این روایات، اخبار صحیحی هم وجود داشته باشد، اما این اخبار می‌تواند علیه خود اهل سنت و اثبات مناقب و فضایل اهل بیت (علیهم‌السلام) و مثالب و نقایص دشمنان ایشان مورد استدلال قرار گیرد.

مرحوم مظفر در این کتاب، ابتدا کلام علامه حلی در نهج الحق را آورده و آن‌گاه گفته فضل بن روزبهان را در رد کلام علامه نقل می‌کند و سپس گفته فضل را رد می‌کند. همچنین هر جا که مناسب دیده، به برخی از کلمات ابن تیمیه - که در رد کتاب **منهاج الكرامت** علامه حلی (ره) نگاشته شده، اشاره کرده و به آن‌ها جواب گفته است.

ردیه فضل بر نهج الحق ناظر به کل کتاب است؛ اما آن‌چه مرحوم مظفر در دلایل الصدق بدان پرداخته، تنها مسایل مربوط به اصول دین است. او سبب آن را در پایان کتاب چنین نوشته است: «اصول دین اصل است و اگر خدا کسی را توفیق دهد که برای تبعیت از حق در این کتاب بنگرد، از سخن درباره اصول فقه و فروع آن بی‌نیاز خواهد بود».

مرحوم مظفر در ابتدای کتاب، مقدمه‌ای نسبتاً مفصل در باب نقل روایات آورده و طی آن به بررسی صحاح سته پرداخته است. سپس به تفصیل، چهار مسأله زیر را بررسی کرده و طی آن، دیدگاه‌های شیعه و اشاعره را به گونه‌ای تطبیقی مورد بحث قرار داده است:

مسأله اول: ادراک؛ مسأله دوم: نظر؛ مسأله سوم: صفات خدای تعالی؛ و مسأله چهارم: نبوت. آن‌گاه در پنج مبحث به مسأله امامت پرداخته است:

مسأله اول: وجوب عصمت امام؛

مسأله دوم: امام باید از دیگران افضل و برتر باشد؛

مسأله سوم: راه تعیین امام؛

مسأله چهارم: تعیین امام پس از رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) و دلالت عقل بر امامت امیرالمؤمنین (علیه‌السلام)؛

۱. این مطالب، بخش‌هایی از کتاب دیگر مؤلف الانصاح عن احوال رجال الصحاح است که متن کامل آن در سال‌های اخیر، توسط مؤسسه آل‌البیت (علیهم‌السلام) منتشر شده است.

۲. الذریعة: ج ۸، ص ۲۵۱، ش ۱۰۳۳

مسأله پنجم: ذکر برخی از فضایی که وجوب امامت علی (علیه السلام) را به اثبات می‌رسانند. مباحث اول و دوم کتاب مختصراً به بحث عصمت و اثبات وجوب معصوم بودن و نیز وجوب افضل بودن امام می‌پردازند.

مبحث سوم با بیان این که از نظر شیعه امام فقط به دو طریق می‌تواند تعیین شود (یکی نص صریح خداوند یا پیامبر ﷺ یا امامی که بر امامتش نص وجود دارد و یا ظهور معجزه به دست او، و دیگری دلالت عقل) به بررسی راه تعیین امام می‌پردازد.

مبحث چهارم، مفصل‌ترین مبحث کتاب است و آیات و روایات اثبات‌کننده امامت امیرالمؤمنین (علیه السلام) را نقل می‌کند. علامه حلی (ره) ۸۴ آیه را در کتاب خود ذکر کرده و با نقل روایاتی از عالمان و مفسران بزرگ اهل سنت، دلالت آن‌ها بر امامت حضرت امیر (علیه السلام) یا فضایل ایشان و اهل بیت (علیهم السلام) را به اثبات رسانده است. مرحوم مظفر شانزده آیه دیگر بر آن‌ها می‌افزاید و با همان سبک و شیوه استناد به مصادر اهل سنت، همان نتیجه را می‌گیرد. پس از ذکر آیات، به مسأله تعیین امام از طریق سنت می‌پردازد. در این بخش ۲۸ حدیث از طرق اهل سنت نقل شده است و مرحوم مظفر، پس از نقل سخنان علامه حلی (ره) و روزبهان، با افزودن توضیحاتی تفصیلی، به خوبی اصل مطلب و چگونگی دلالت احادیث را روشن کرده است.

مبحث پنجم به فضایل امیرالمؤمنین (علیه السلام) در هنگام ولادت و پس از ولادت می‌پردازد. فضایل پس از ولادت حضرت به سه قسم تقسیم شده‌اند: نفسانی، بدنی و خارجی. فضایل نفسانی تحت عناوین ایمان، علم، خبر دادن از غیب، شجاعت، زهد، کرم، استجابت دعا، حسن خلق و حلم مورد بررسی قرار گرفته‌اند. به فضایل بدنی در دو بخش عبادت و جهاد پرداخته شده است. فضایل خارجی نیز تحت عنوان این چهار مطلب بررسی شده‌اند: نسب، همسر و فرزندان، محبت آن حضرت و این که آن حضرت صاحب حوض، لواء، صراط و اذن است.

در مجموع، کتاب به گونه‌ای نسبتاً جامع به مسأله امامت و مباحث آن پرداخته است (گرچه سه مبحث اول کتاب کوتاه‌ترند) و به شیوه‌ای علمی و دور از تعصب، با استناد به مصادر اهل سنت و نیز دلایل مسلم عقلی امامت امیرالمؤمنین (علیه السلام) و نیز فضایل آن حضرت را اثبات می‌کند.

تاریخ فراغت از تألیف کتاب دلائل الصدق، ۲۹ ربیع الآخر ۱۳۵۱ ق است.

منابع دلائل الصدق

مصنف در خاتمه کتاب از این که از تعداد کمی از کتابهای علمای اهل سنت استفاده کرده عذر خواسته و دلیل آن را عدم دسترسی به منابع بیشتر در نجف ذکر کرده است؛ در عین حال، از مهم‌ترین کتابهای اهل تسنن بهره برده که با توجه به امکانات آن روز، اهمیت دارد. وی، برخی از منابعی را که استفاده کرده نام برده و به میزان استفاده خود از آن‌ها اشاره کرده است؛ برخی از آنها عبارتند از: صحیح مسلم، صحیح بخاری، صحیح ترمذی، صحیح نسائی، صحیح ابوداود، موطأ ابن مالک، در المنثور سیوطی، تفسیر زمخشری، تفسیر رازی، مستدرک حاکم، کنز العمال، تاریخ طبری، کامل ابن اثیر، مسند احمد بن حنبل، شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، عقد الفرید ابن عبد ربه، صواعق ابن حجر و

ترجمه دلائل الصدق

ترجمه محمد سپهری، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۴ و ۱۳۸۶ ش، تهران؛ بخش مطاعن آن چاپ نشده است.

۲۸۴

چاپ‌های دلائل الصدق

نسخه چاپ تهران؛ در زمان حیات مؤلف با اشراف ایشان در سه جزء به طبع رسیده است: جزء اول، چاپخانه بوذرجمهری، سال ۱۳۶۹ ق؛ جزء دوم، چاپخانه حیدریه نجف، ۱۳۷۲ ق؛ جزء سوم، چاپخانه بوذرجمهری و مروی چاپخانه عالی علوی، ۱۳۷۳ ق؛ تصحیح مرحوم آیه‌الله شیخ محمدرضا جعفری، قاهره، نشر دار المعلم للطباعة، ۱۳۹۶ ق / ۱۳۵۵ ش؛

با مقدمه طاهر آل الشیخ راضی، نشر بنیاد فرهنگ اسلامی (کوشانپور)، ۱۳۹۶ ق؛ افس از چاپ قاهره؛

تصحیح مؤسسه آل البیت لإحياء التراث، قم، ۱۴۲۲ ق؛ (تاکنون ۷ جلد و احتمالاً به ۱۵ مجلد می‌رسد). ویژگی‌های این چاپ:

- الف) پاورقی‌هایی علمی زیر نظر سید علی حسینی میلانی به آن افزوده شده است.
- ب) رساله‌ای در شناساندن کتاب ابن روزبهان با عنوان «اجلی البرهان فی نقد کتاب ابن روزبهان» از سید علی حسینی میلانی؛ ضمیمه جلد اول کتاب است؛
- ج) مقدمه‌ای مفصل شامل معرفی علامه حلی (ره)، معرفی فضل بن روزبهان و کتاب او، معرفی قاضی شوشتری و معرفی محمد حسن مظفر؛
- د) استفاده از نسخه خطی دست‌نوشته مؤلف و مقابله و مطابقت آن با نسخه چاپی زیر نظر مؤلف؛
- هـ) مقابله و مطابقت سخن منقول علامه حلی (ره) و قاضی نور الله شوشتری (ره) با نسخه‌های چاپی و خطی نهج‌الحق و احقاق‌الحق؛
- و) تخریج مصادر؛
- ز) اعراب اسامی خاص و کلماتی که احتمال اشتباه در خواندن دارند؛
- ح) شناسایی اعلام، اماکن و... که در کتاب ذکر شده‌اند؛
- ط) نقل حواشی مؤلف با امضای «منه» در پاورقی.
- بیفزاییم که رساله‌ای نیز با عنوان «دراسة علمیه عن الدلائل» از مرحوم آیه الله سید مرتضی حکمی ضمیمه دلائل الصدق (قاهره، نشر دارالمعلم، ۱۳۹۶ق / ۱۳۵۵ش) چاپ شده است.

فهرست منابع:

- ۱- تهرانی، شیخ آقا بزرگ، الذریعة.
 - ۲- پایگاه اطلاع رسانی lib.ahlolbait.ir مقاله خانم فرزانه امینی.
 - ۳- پایگاه اطلاع رسانی lib.ir.
 - ۴- نرم افزار درایة النور.
 - ۵- نرم افزار نور الولاية.
 - ۶- مقدمه مرحوم آیه الله مرعشی نجفی (ره) بر احقاق‌الحق.
- حجتی، سیدمحمدباقر، «گزارشی از تألیف کتاب احقاق‌الحق و مؤلف آن»، فصلنامه نهج‌البلاغه، شماره ۱.